

ישראל גוטמן

הערות והרהורים לדיון על ייחודה ואופיה האוניברסאלי של השואה

א.

לכאורה אין תאופי האוניברסאלי של השואה היהודית בעת מלחמת-העולם השנייה צריך הוכחה, המטדים של הפשע בלבד מקנים לו משמעות אנושית-כללית, החורגת מקורותיו של עם אחד. גם מבחינת אחרת אין השואה מאורע הנוגע אך ורק לעם היהודי, אם כי ברור שהיהודים שהיו קורבן השואה ועם שנידון כולו להרג, נגיעתם ועניינם בשואה שונים באופן מהותי משל אחרים. כמחקר השואה רגילים להצביע על שלושה מרכיבים, או ציבורי אדם, שבצורה זו או אחרת נטלו חלק באירועים של התקופה: א. מארגני ומבצעי הפשע (Perpetrators); ב. הקורבנות (Victims); ג. המשקיפים, או העומדים מן הצד (Bystanders). לפיכך, אם ירצו בכך או לא, בנוסף ליהודים, גם אומות העולם, ובייחוד עמי אירופה מתוכם נעקרו היהודים, ובראש וראשונה העם הגרמני מתוכו באו היוזמים ורוב רובם של מבצעי הרצח, מעורבים בהתרחשויות, והשואה היא גם פרק בהיסטוריה של ארצותיהם ועמיהם.

נפתח את דיוננו בנושונות שנעשו ונעשים לסווג את הנאציונאל-סוציאליזם כתפיסה רעיונית ופוליטית והרייך השלישי כשיטת מימשל בתקופת השלום הקצרה ובימי המלחמה, במערך של תורות רעיוניות ומשטרים הידועים בחברת-אדם. מקובל על מלומדים בתחום מדעי המדינה, כי בני יוון השתיקה והוגי יוון הקדומה הנהיגו ותיארו מיגון שיטות שלטון ודגמים תיאורטיים של מבנים חברתיים ופוליטיים, המיוצגים צורות-יסוד של משטר ושלטון שנודעו עד כה בקורותיהן של חברות תרבות אנטיקות. מכאן הרתיעה מפני גילוי של משטר חדש, או הגדרה חדשנית של תופעה חברתית-פוליטית כימינו. הנה ארנדט הצביעה בדיון שעסק בסוגיה האמורה, כי „במהלך ההיסטוריה היו צורות אחדות של שלטון, וכל אלה ידועות כבר ומתוארות על-ידי הקדמונים. והדבר נראה לכאורה כבלתי מתקבל על הדעת, שאנחנו, בין כל בני האדם, נעמוד בפני צורה חדשה של שלטון”¹.

חנה ארנדט, קארל י. פרידריך ואחרים מבין האישים הבולטים במדעי המדינה בימינו, הגיעו למסקנה כי הנאציונאל-סוציאליזם שייך לצורת חדשה של שלטון —

שלטון סוטאליטארי, לפי ארנדט הטוטאליטאריות, נבדלת במהותה מצורות של דיכוי פוליטי המוכרות לנו, כגון דיקטטורה², ופרידריך אמר בהרצאה שעסקה ב„אופי הייחודי של החברה הטוטאליטארית“, כי „totalitarian society is historically unique and sui generis“ שניהם, ארנדט ופרידריך, ובעקבותיהם רבים אחרים, האים בנאציונאליסוציאליזם הגרמני ובבולשביזם הסובייטי גילויים מובהקים של טוטאליטאריות. ההקבלות החופשיות בתחום זה שהביאה ארנדט צוררו לא פעם ביקורת, וטענה בדבר יסוד משותף לאלמנט של התפתחות בתורתו של דארווין והדטרמיניזם בתפיסתו של מארקס, התואמים את תפיסת הגזענות, נראית בעינינו כמעשה שרירותי לחלוטין.³ פרידריך אמר בעניין זה, כי „החברה הטוטאליטארית הפאשיסטית והקומוניסטית הן דומות ביסוד, כלומר הן דומות זו לזו יותר מאשר לכל צורה אחרת של שלטון חברה“.⁴

לא נעסוק כאן בהגדרה מפורטת של טוטאליטאריות, כפי שהיא מופיעה בכתבי המחברים האמריקנים המזכירים ואלה השותפים לדעותיהם. על פי רוב רואים בטוטאליטאריות צירוף של „אידיאולוגיה וסידור“, צורת שלטון המשתלפת על תחומי החברה והיחיד ומשעבדת אותם ל„אינטרס המדינה הרעיוני“, כפי שהוא נחשף על-ידי המנהיג או המנהיגות הניצבים בראש המבנה החברתי הטוטאליטארי. נתייחס בהמשך בשאלה העקרונית אם אמנם יש מקום לכלול את התנועות הפאשיסטיות והקומוניזם בקטגוריה אחת הן מבחינת שורשי הצמיחה הרעיוניים והן מבחינת מורפולוגיה של המשטר המטרות שהועיד לעצמו, כן נבקש לבחון כיצד מתיישבת הגדרה מכלילה זו של תופעת הטוטאליטאריות עם הנסיון להשמיד את העם היהודי ורצה מיליוני יהודים במסגרת „הפתרון הסופי של שאלת היהודים“.

לפי תפיסה אחרת, שגובשה בעיקר באירופה, נחשב הנאציונאליסוציאליזם כצורת משטר כמסגרת תופעה פוליטית-חברתית רחבה יותר, המתגלה לראשונה בתקופה שבין המלחמות, והיא הפאשיזם והמשטרים הפאשיסטיים באירופה. לפי תפיסה זו נוצר והתחזק הפאשיזם, שהוא זרם ימני, בעיקר בתור ריאקציה כנגד הבולשביזם והמחפסות בעלות גוון מעמדי-שטאלי. המבסס הבולט של אסכולה זו הוא ארנסט גולטה, סוציולוג והיסטוריון גרמני. גולטה אינו מתעלם מייחודו של הנאציונאליסוציאליזם ושם דגש על מקומה של הגזענות בתפיסה הנאצית, אך עם זאת גורס הוא שהנאציונאליסוציאליזם אינו בבחינת גילוי בודד חריג, אלא שייך לקבוצה של הפאשיזמים שהתגלמו באורח מלא והגיעו לשלטון בארצות כמו איטליה, גרמניה, ספרד ופורטוגל, אך יסודות פאשיסטיים מצויים במשטרים רבים אחרים באירופה שבין המלחמות ותנועות פאשיסטיות קמו למעשה בכל הארצות האירופיות, פרט, כמובן, לברית-המועצות.⁵

ישנן תפיסות או גישות שאינן מוצאות בנאציונאליסוציאליזם דבר יוצא דופן עד כדי הצורך לסווג את המנהיג הנאצי והרייך השלישי במבנה פוליטי שלטוני נפרד. לדעת מצדדי גישה זו אין היטלר והנאציונאליזם שונים באופן מכריע ממדינאים קרבנציונאליים תקיפים. קיימים אמנם סימני הקצנה, טרור ורשעות בשיטות שאימץ המנהיג הנאצי, אך עובדה זו יש ליחס לאופנם של הגרמנים

ונטיות גרמניות ספציפיות שנתגלעו כמדיניות הגרמנית גם מקודם, וכן אף להתפתחויות הכלליות בעולם המודרני, ובייחוד לייצור של נשק קטלני חדיש. היסטוריונים אלה, אם אמנם אפשר לדבר על קבוצת היסטוריונים השותפה להסקפה זו, מגלים עניין רב יותר בתמונות המדיניות של היטלר ובשאלה אם אמנם הוא חתר למלחמה טוטאלית או שזו נכפתה עליו, ופחות מכך נותנים דעתם על מאבקים של המשטר, הטרור כלפי המיעוטים והעמים הכבושים, האידיאולוגיה הגזענית ורצח העם היהודי, תופעת מתגות-הריכוז ועוד. ההיסטוריון הבלגי, שבכסרון אך בחד-צדדיות מעוותת, נתן ביטוי לתפיסה זו, הוא א. י. פ. טילור הבריטי: „מחברים בעלי אוטוריטה ראו בהיטלר יוצר שיטה, שבאופן מחושב מכין מלכתחילה מלחמה גדולה אשר תהרוס את הציביליזאציה הקיימת ותעשה אותו לאדון העולם. לפי דעתי, מדינאים מועסקים מדי על-ידי המאורעות בכדי לעודד בעקביות לפי תוכנית מחושבת מראש¹⁷. בפולמוס החריף שהתעורר בעקבות תופעת ספרו, „מקורות מלחמת-העולם השנייה“ טען טילור בין השאר: „...אין אני יכול לעקור מראשי שהיטלר היה אדם מרושע ללא שישר. אולם הוא היה כזה מפני שהיה שייך לדרו. הוא היה מרושע ככל שניתן לו להיות. אולם הוא היה רק בבחינת מתחיל. השליטים של ארצות-הברית וברית-המועצות מחשבים עתה בעליצות מוות מחריד של שבועים מיליונים או שמא מאת וחמישים מיליונים בני-אדם בשבוע הראשון של המלחמה הבאה. מה יש להיטלר להראות בהשוואה לכך? אני חושב כי מוטב שנעזוב את איה-המוסריות של היטלר לנפשו, כל עוד אנחנו מריצים סביב עם הנשק האטומי.“¹⁸

וידועת גם תפיסה אחרת הראויה שנייחד עליה את הדיבור. הכוונה לדעת המקובלת על רבים, כי השואה היא חוליה, גם אם החוליה הקשה והמקוממת ביותר, בשרשרת התופעות של רצח-עם בימינו. בלשון אחר: השואה היא אחד הגילויים של פשע הג'נוסייד (genocide), שנוסח ונקבע מקומו במשפט העמים בעקבות הפשעים נגד האנושות במלחמת-העולם השנייה, ומאמצי העמים להקיע את הפשע ולמנוע הישנותו.¹⁹

השואה הוא מעשה שנכלל בקומפלקס הפשעים שהוגדרו בתור ג'נוסייד, אך ה„ג'נוסייד“ אינו ממצה את הבסיס האידיאולוגי של „הפתרון הסופי של השאלה היהודית“, ואינו מכיל את האיבה, האפליה והחיסול המכוונת נגד יהודים במשך דורות, שללא ספק שימשו רקע לשואת והשפיעו במידה מכרעת על היחס של אומות אירופה לטראגדיה היהודית. מחברי הוועלטה על הג'נוסייד ציינו בנוסח הדברים ש„בכל התקופות של ההיסטוריה האנושית גרם הג'נוסייד אבידות גדולות לאנושות...“ ועצם פשע הג'נוסייד הוגדר כ„אקט מברצע מחוך מגמה להשמד, בשלמות או בחלקו, קבוצות לאומיות, אתניות, גזעיות או דתיות.“²⁰

הפשע של רצח-עם, לפיכך, לא התחיל ולא נגמר ברצח היהודים בתקופה הנאצית. התחולל רצח המוני של ארמנים על-ידי הטורקים כזמן מלחמת-העולם הראשונה; הנאצים לא צימצמו את מדימת השמדת-עם ליהודים בלבד, אלא עסקו גם ברצח טוטאלי של הצוענים; כבר אחרי מלחמת-העולם השנייה היה רצח המוני בביאפריה ועוד. אלה שמונים לעבר הרחוק נזכרים ברצח האינדיאנים, חררי

כל כרידעת יודה כי התופעה לא שבקה חיים לכל חי בימינו אלה, ולמרות העובדה שהאומות המאוגדות באומות המאוחדות הוקיעו את הג'נוסייד כפשע, לפי כללי המספט הבינלאומי, צפויים אנו גם בפתיד לשבח עמים פרוע בחלקי עולם שונים.

דומני שתפיסה זו, הרואה בשואה אחת מפרשיות הג'נוסייד, היא הגפועה ביותר והיא נהלתם של אנשים רבים. כך, למשל, אומצה כנראה תפיסת זו על-ידי הנשיא קארטר ומשמשת פנקנה לוועדה להנצחת השואה שהוקמה על-ידי. אי אפשר שלא להביע תוקרה לנשיא האמריקני ולעם האמריקני שהיו הראשונים בקרב אומות העולם שהעניקו מעמד רשמי לציון זכר השואה במדינתם.¹¹ אין גם ספק שמניע חשוב לייסוד הוועדה על-ידי הנשיא וההחלטת למצוא דרך תולמת להנצחת השואה ולימוד לקח השואה, נבע מהטראגדיה היהודית בימי מלחמת-העולם השנייה והדברים שהנשיא שמע ולמד על תקופת אימים זו. אולם בשלבי הדיונים ומימוש הרעיון הל' יוני או התפתחות בראיית המגמה הראשונה, והמרגש שואה (Holocaust) בא כנראה כאקוויואלנט למושג ג'נוסייד. רק כך אפשר להבין את העובדה שבטקס ההנצחה שנערך השנת ביום השואה בוואשינגטון דיבר הנשיא על 11 מיליון קורבנות (אין לדעת את מי ביקש לכלול במיספר זה, אך ברור הוא שתא כולל מיליוני קורבנות אחרים בנוסף לקורבנות העם היהודי בתקופת השואה), ובאותו מעמד עצמו, לצד שישה נרות שהודלקו לזכר שישה מיליוני יהודים שנרצחו בתקופת השואה, הודלק על-ידי כוהן דת ארמני נר שביעי, לזכר הנרצחים הארמנים במלחמת-העולם הראשונה, ובנאום ציין איש הדת הארמני שמעשה ברור שקרג הארמנים הוא חלק במכלול השואה. לא מכבר השתתפתי בדיון שנערך בפרום אקדמי נכבד בארצות-הברית, בו דגו על כינון קתדרה למחקר וליסוד השואה באחת האוניברסיטאות שבה המערבות היהודית היא רבה ביותר. אחרים מהמלומדים, שנטלו חלק בדיון, סברו כי מן הראוי שאוניברסיטת מסוימת זו תיחד את הקתדרה למחקר בתחום שואת הארמנים. השואה היהודית — טענו הסצדדים בתוכנית זו — היא דאי תופעה אנשית מכאיבה ביותר וראיה לעיון, אך בשואה היהודית עוסקים במקומות רבים, והוקרים מרובים ומשאבים גדולים התרכזו בתחום זה. לכן, יש הצדקה להצעת שאוניברסיטת הפותחת דף חדש בתחום מחקרי ולימודי בנושא השואה תעסוק בטרואגדיה הארמנית, שהיא, כמו רצח היהודים, שייכת לשואה אנשית בימינו.

פרופסור רוברט ג'. ליפטון, שעסק בקורבנות הירושימה ופסיכואיסטוריה של ומנגו, כותב כי בחינתו יהודי היה לו עניין בהשואה של „שתי השואות“ (two holocausts), זו היהודית וזו שהתרחשה בהירושימה.¹² לפי ליפטון העיקר הוא ברצח המוני המבוצע בשיטות של הטכניקה המודרנית, התנגות הקורבן והקשרים המסובכים שבין הרודף והגורדף. לפי קנה-מידה זה אפשר ליצור מכנה משותף בין שני אירועים, הרחוקים זה מזה מבחינות מהותיות רבות, כמו השואה היהודית והטלת הפצצה האטומית בהירושימה.

כמובן, הרג הארמנים לפני למעלה משישים שנה והסבח בכיאורה שהתרחש לפני העשור האחרון, הם אירועים המורים, ומן הדין לזכור אותם, להבינם ולחסן את חברת האדם נוכח הסכנה של הישנות מעשי רצח המוני דומים או זהים. אין

על ייחודה ואופיה האוניברסאלי של השואה

גם מקום להבדיל בין השואה היהודית ואקטים אלה של רצח המוני בגלל היקפם הכמותי הפחות, ודאי שאין להבדיל בין דם לדם, ולטעון כי דם היהודים סמוק יותר ולכן בפנתיאון זכירת העמים מקומו בכותל המזרח.

פשוט, לאמיתו של דבר המגמה לאוניפקציה, היינו החיבטים המבליטים את הדומת והאחד שבאירועים היסטוריים מוזכרים ובשואה היהודית במלחמת העולם השנייה, היא בעלת משמעות משנית, ואילו הנפרד והנבדל הוא המכריע ומציין את הייחוד של השואה בתור תופעה היסטורית.

ב.

התיאורים וההגדרות שכונתם לעמוד על אופנים וטבעם של המשטרים הריקי-סאטוריים הקיצוניים, בעלי צביון ראדיקאלי שמאלי או ימני, כמו גם המחשת המציאות, בה סמכויות גורליות מרוכזות בידי קברניטים בודדים של מעצמות גדולות או בידי מנגנון בירוקראטי ממוסד, החולטים על עוצמה המוקנית על-ידי הסכניקה המודרנית וניסק קטלני אטומי — אלה נושאים חשובים וחיוניים להבנת עולמנו וגיבוש תודעתו של אדם בן זמננו.

עם זאת, צודק שאול פרידלנדר באומרו, ש"האופי המוחלט של המסע האנטי-יהודי של הנאצים אינו מאפשר לשלב את ההכרזה של היהודים לא בלבד במסגרת הכוללת של הדיספוזיטיון הנאציונלי, אלא גם לא בתוך התיבטים הרחבים של התנהגות אידיאולוגית-פוליטית בזמננו, כמו הפאשיזם, הטוטאליטאריזם, ניצול כלכלי וכדומה".¹³

סיווג כוללני מדי של משטרים ותופעות חברתיות-פוליטיות עלול להטעות ולהחטיא את המטרה. הדבר מחייב במיוחד שעה שאנו עוסקים במצב היהודים והיחס המורכב של המשטרים השונים האלה כלפי היהודים.

כאשר מגדירים את המכנה המשותף של המשטרים הטוטאליטאריים מצביעים על-פי רוב על דרכי המימשל, הכלים והאמצעים שבעזרתם מקיים המשטר את שררתו ומפעיל השפעתו על ההמונים (דיקטטורה של "מנהיג" אחד, ספלגה אחת ותנועת נער אחידה, משטרה חשאית שכוחה רב ומאיים, מחנות-הסגר ומתנות-ריכוז, תעמולה שהיא למעשה שטיפת מוח שיטתית, חינוך, מדע, ספרות ואומנות, והכל מוצג בצבעים המנוגדים של שחור ולבן, של "בעד" ו"נגד").

ואמנם, בעת שמונים אחד לאחד את סימני ההיכר והמאפיינים האמורים של המשטרים הטוטאליטאריים, מודקרים לעיקר הדמיון הוהות במבנה ואופני הפעולה של המשטר הנאצי מזה והמשטר הסובייטי מזה. אולם הכוח המניע הדומיננטי, המפיה רוח חיים באיברי המשטרים הוא היסוד הרעיוני, או האידיאולוגיה של הטוטאליטאריזם. בניגוד למשטרים הדמוקראטיים בזמנים מתקדם, השמים את הדגש על גידול ענייני המדינה השוטפים והדאגה לשלומו ורווחתו של האזרח, הרי המדינה הטוטאליטארית היא מדינה בשירות הרעיון, בעלת יצוד, משיחיי

מרחיק טווח והרותמת את ההווה לחזון העתיד. היעד אליו חותר המשטר מוצג כתכלית השלמות, והדרך הטוביה אליו זרועה כרגיל מבשולים, ובעיקר ניצבים בתווך „אויבים“ או „אויב“ חסר מעצורים; הטוטאליטאריזם אינו בוחל באמצעים כדי להתגבר על ה„אויבים“ מבפנים וה„אויבים“ מבחוץ, האמיתיים והמדומים. המאבק נוכח העוינות והמכשולים משמש כטיעון המתרחץ כשלונות מבפנים וכתצדקה לדיכוי, והוא מרכיב אינטגרלי של המשטר בכללו.

וטוב, גם במקור האידיאולוגיה והתפקיד אותו סמלאת האידיאולוגיה אפשר להבחין בקירבה רבה בין הנאציזם הגרמני והקומוניזם הסובייטי. אמת, נכון הוא, אם לא נסתפק רק בצד הפונקציונאלי של האידיאות ונבקש לבחון את תוכנן, ניתקל בשוני. והשוני היסודי ביותר הוא בכך שההלכה הקומוניסטית יונקת מרעיונות של הסוציאליזם המארקסיסטי, היא בעלת אופי אוניברסאלי, ולפחות בלשון ההבטחה אומרת להוביל למשטר של שוויון כללי העתיד לבטל הניגודים החומריים והחברתיים. לא כאן המקום לעסוק בשאלה כיצד משטר שנשל על עצמו החחייבויות נעלות (אם כי להשגת מטרתו אלו ביקש להגיע בדרך מהפכנית, כלומר באלימות) התגלגל לשלטון נגרע שחיתות, אלימות ועיוותים בתחומים רבים. העוקב אחרי הבניין התיאורטי עליו מושתת המשטר הסובייטי, הנאמר והנכתב מטעמו, מבחין בפער העמוק שבין התיאוריה והמציאות. כמובן, במצב דברים זה ההלכה המילולית מאבדת את משמעותה והיא דומה למצוות אנשים מלומדה, הפילה הנאמרת על-ידי המאמינים בלשון בלתי מובנת, ולא תוכנה הממשי הוא חשוב אלא טקס האמירה. אף-על-פי-כן לא יהיה זה נכון להסיק כי לאידיאולוגיה אין כלל השלכה על המדיניות והמשטר הפנימי בבריה"מ.

האידיאולוגיה הנאצית, בדומה לקומוניזם, הציבה לה מטרה להמיר את המציאות והמשטר הקיים. אך לא כקומוניזם לא הבטיח הנאציזם שוויוניות, אלא הוא היה אנטי-שוויוני ביסודו. הגזענות הנאצית באה להקנות לגיטימציה ללאומנות הגרמנית, אך מעל לכל חתרה לכונן סדר פוליטי וחברתי הבנוי על הירארכיה גזעית, שבראשו גזע האדונים ועם האדונים ולצמית אחרים יועד תפקיד או מעמד בהתאם לייחוסם הגזעי: משותפים זוטרים של הגזע השליט ועד לעבדים של גזע זה.

גנסה עתה לבחון כיצד הניגודים בתפיסות רעיוניות אלו מתבטאים בשאלות הקיומיות של היהודים. מותר להניח בוודאות רבה שמשטרים המפעילים שיטות ממשל „טוטאליטאריזם“ סומנים בקרבם סכנה פוטנציאלית ליהודים כפרטים ולעם היהודי ככלל. מקורם של סיכונים אלה בשני מיטורים בעיקר. משטרים טוטאליטאריים מפתחים נטיה ברורה לאי-סובלנות והחשדה כלפי חטיבות לאומיות או חברתיות שאינן נוהגות לפי כללים אחידים וכתאם לציפיות המשטר. היהודים בתור קיבוץ דתי-לאומי שאינו ניתן בנקל להגדרה, והמגלה סימני סולידאריות וליכוד פנימי, וכן מקיים קשרים עם קרובים בארצות-חוץ וגופים יהודיים עולמיים, נחשבים למולדי סטיות וקושרים מועדים. על כך אפשר לזטוף את המשכה המיוחדת שגילו מאז הן מתכוללים יהודים והן מהפכנים ממוצא יהודי להעדיף רעיונות ותחומי פעילות כללי-עולמיים (למעבר לחטיבות הלאומיות) על פני

התסגרות בשאיפות לאומיות או לאומניות. הצביון היהודי הנבדל לעתים מהכלל הלאומי מוליך כנראה, במקדם או כמאוחר ובמיוחד בסיטואציות של משבר, להתנגשות עם המשטרים בעלי אופי טוטאליטארי. המישור השני המזמן התקפות של המשטר כלפי היהודים נעוץ בהיווצרות מצבים של הסיסה והולשת המשטר. אין חדש בכך ששליט או משטר כושלים מנסים להטיל את האחריות על יהודים ולהפוך את היהודים לשעיר לעזאזל המסויה את דעתם של הנתנים מהמחדלים האמיתיים. נהג זה אינו חדש וגלוי הקשר האיתן בין ההתמדה של האנטישמיות במשך דורות רבים והנטיה החוזרת להצביע על יהודים כאשמים נוכח אסונות וכשלונות הפוקדים עמים ותכרות אירופיים. אולם, אם השימוש בשיטה זו קיים במשטרים ובגופים פוליטיים בימינו, הרי מתגלה בכל זאת הבדל בדרך ניצולו בין משטר למשטר. גם אם נתעלם מיסודות ערכיים בולטים, עובדה היא שמימשל החשוף לביקורת דעת-הקהל והנתון לפיקוחו של פארלאמנט המורכב מכתות פוליטיים מגוונים, מתקשה לרחוץ בנקיון כפיו ולהציג את היהודים כאשמים בכל וכיעד לזעם הציבורי. הדבר פשוט הרבה יותר במסגרת מימשל המכתיב לעתונות ולאמצעי התקשורת את נוסח הדברים הרשאי לטעון, ללא הפריעה, ככל העולה על רוחו. כך, למשל, לא פעם כיוונו, הרמוקראטיות העממיות את זרקורי תשומת-הלב והקיסרוג כלפי היהודים בעתות משבר והתרופפות המבנה הפוליטי. בארצות אלו נלקח בחשבון כי המשטר אינו נהנה מהמיכה האוכלוסית, לעומת זאת מקננת בקרב מרבית העמים במזרח אירופה אנטישמיות מורשת, וסביר הסיכוי שהסתתרה המון כלפי היהודים תיקלט שם בנקל ואף תגביר את פופולאריות המשטר. סוג זה של איבה או מסע כנגד היהודים המכוון והמודרך על-ידי המשטר מאפיין את דרכו של המשטר בברית-המועצות. במבט כולל אין יסוד לטעון כי קיימת אנטישמיות רצופה ועקבית בבריה"מ. נחשוך הוא, בתולדות מדינה זו היו תקופות בהן התנהלה מדיניות-מטעם נגד גילויי האנטישמיות והרעלו יוזמות רשמיות לפתרון קונסטרוקטיווי של הבעיה היהודית בקרים ובכירובידואן. אולם מאז סוף שנות השלושים, בימי סטאלין וגם אחריו, מסתמנות תקופות של התלקחות קו אנטי-יהודי בתואנות שונות. המניעים האמיתיים לייזום מסע אנטי-יהודי הם המיד אותם חששות והאשטות עצמם: אותות להתעוררות לאומית יהודית, קשרים עם אירגונים יהודיים בינלאומיים (אם כי בעבר ניתן לביווגט לפעול ולהכניס מטבע אמריקני מבוקש לבריה"מ), זיקה למדינת ישראל, הסתבכויות כלכליות או התערערות היציבות בצמרת השלטון והמפלגה. עם זאת, בשום שלב לא עמדה האנטישמיות, על כל פנים לא לאורך זמן, במרכז הפעילות ההסברתית והתעמולתית של בריה"מ. השלטונות וראשי המפלגה בבריה"מ השתדלו ומשתדלים להציג באורח רשמי כלפי פנים וכלפי חוץ את המגמה האנטי-יהודית כפעילות שאין לה קשר עם אנטישמיות או הפליית יהודים. המסע האנטי-יהודי המכוון מסווה כמאבק שחיצוי שלוחים נגד סטיות סחף הנגראלי, פניה קוסמופוליטית, או כדרך לבלימת השפעות מזיקות מבחוץ, כמו ציונות. המשטר מנסה, או מעמיד פנים, להבדיל בין יהודים בלתי-נאמנים לכאורה ובין יהודים נאמני המשטר; סילוק יהודים מנגזרים מסוימים של פעילות ציבורית רגישה נעשה בחשאי ואינו מוחלט.

ברוך, ערפל התסואה ותמרזני ההכחשות אינם מטעים איש, וודאי לא יודעי-חין בארץ זו, המאוסנים היטב באיכחון הרוח הנרשבת ובהסתגלות לרצונות קברניטי המשטר. אולם, אין לבטל לחלוטין את חשיבות העובדה שדוברי המדינה מבקשים להעלים את האמת ובכך מודים בעל-כורחם שמעשיהם סותרים את האידיאולוגיה המוצהרת הקנחה כביכול את המשטר.

לאמיתו של דבר, גם הנסיון לחבר את הנאציונאל-סוציאליזם והמשטרים הפאשיסטיים או התנועות הפאשיסטיות השונות תחת גג אידיאולוגי אחד אינו עומד במבחן המציאות. קשה בכלל לדבר על אידיאולוגיה פאשיסטית כמובן זה שהאידיאולוגיה ממלאת או מילאה ברייך השלישי או כבריה"ם. בפאשיזם מודגשים שני אספקטים שיסודם רעיוני: הלאומנות הקיצונית והתנגדות למלחמת המעמדות או לרעיונות סוציאליסטיים-אינטרנאציונאליים. הדגשת הצד הלאומי השאפתני אינה סוללת את הדרך ליצירת שותפויות בין פאשיזמים בקנה-מידה בין-מדינתי או לתחזוקת הפיסה פאשיסטית כלל-עולמית. הסולידאריות של הפאשיזמים או התחברות הפאשיזמים במחנה סוליטי ואידיאולוגי משותף היו תוצאה של גיוס הכוחות נגד הגורמים שעמדו בדרכו: השמאל או המשטר הדמוקרטי הקיים. גם בין הפאשיזם האיטלקי והנאציונאל-סוציאליזם הגרמני לא שררה תמיד הבנה בתחום האידיאולוגי וודאי שלא בנקל הסתגל הפאשיזם לתפיסה הנוצרית. הברית בין מוסוליני והיטלר היתה בראש ובראשונה קשר סוליטי, ביטוי לריקמת קשרים אישיים בין שני הרודנים והכמיהה העזה של מוסוליני ליטול חלק במאבקים הצבאיים. דיקטאטור פאשיסטי אחר, פראנקו, ידע לשים סייג לשותפות עם בעל-בריתו ולא נרתם באופן שלם לעגלה הנאצית. האנטישמיות לא היתה חלק הברתי, וודאי לא חלק מרכזי, בתפיסה האידיאולוגית של הפאשיזם. היחס של מוסוליני הפאשיזם ליהודים זכה לאחרונה בניחוח יסודי וניתן ללמוד ממנו שהנוצנות שאימץ לו הפאשיזם בשנת 1938 לא צמחה כחלק מההתפתחות של הפאשיזם עצמו (להוציא גילויי גזענות כלפי הילידים באפריקה שתחת השליטה האיטלקית), אלא היא נבעה בצורה כואת או אחרת מהרצון להסיר מחיצות נספירות בין איטליה הפאשיסטית וגרמניה הנאצית.¹¹

שונים לחלוטין הדברים בתורת הנאציונאל-סוציאליזם ומדיניות הרייך השלישי. לדבריו של חוקר הנאציזם ואלטר ורפר, "שאלת היהודים" היא מרכיב מהותי באידיאולוגיה ובשלטון הנאציונאל-סוציאליסטיים. "...רדיפת יהודים ובסופו של דבר השמדת יהודים לא ניתן להסביר בהשחתה של הנאציונאל-סוציאליזם. כלי אנטישמיות מתמוטט כליל בניין השקפת העולם הנאציונאל-סוציאליסטית. תורת האויב הגזעי היתה חיונית לנאציונאל-סוציאליזם כשם שתורת האויב המעמדי לבולשביזם."¹²

די ליטול ביד את ה, מייך קאמפף" של היטלר כדי להיווכח שהיהודים ומה שמסונה, הבעיה היהודית" העסיקו את עולמו של המנהיג הנאצי בלי הרף, הן בתחום מרכיב דומיננטי בחשיבה הפרוגראמאטית והן כהוראה בתחום העניינים השוטפים. בזמנו, בעת צמיחת הנאציונאל-סוציאליזם בגרמניה וגם בשנים הראשונות של הרייך השלישי הנאצי, לא הוסבה תשומת-לב ראויה לאופי המהותי

התמכרע שיחד לשאלה היהודית ושנאת יהודים בתפיסה הרעיונית ובמדיניות של הנאצים. על-פי רוב שיערו, כי האנטישמיות הקולנית החריפה משמשת רק בתור תכסיס באמצעותו מבקשים הנאצים לכבוש את לב ההמונים ולהעביר אליהם את התומכים במאבק המעמדי הסוציאליסטי. אף לאחר המלחמה טענו רבים, ובתוכם גם חסידים מובהקים של הנאציזם, כי כלל לא קראו את „מיין קאמפף“ ולא ייחסו לו חשיבות כאניימאמין המלמד על המטרות האמיתיות אליהן חותר היטלר. גם ככל זאת נכון הדבר כי בתקופה ראשונה זו לא עמדו על מלוא המשמעות של דוקטרינה במבנה ובדינאמיקה של משטרים סוטאליטאריים. בדיעבד, לאור הנסיון המר שנרכש, ברור בעליל כי כתבים תיאורטיים של מורי הלכה מחייבים עיון מדוקדק, ומהם אפשר להסיק הרבה על הכיוון היעדים של משטרים אלה.

האנטייהודיות של הנאציזם אלוסוציאליזם משוגגת בגזענות, המהווה בסיס רעיוני של הנאציזם. וראה, הגזענות כשלעצמה בזירה האירופית אינה סימפטום חדש ואין מקוריות בטיעון הגזעני המכוון אך ורק או בעיקר נגד היהודים. החידוש הנאצי הוא במיווג של הגזענות בתור השקפת עולם כוללת עם מפלגת פוליטית המונית, ולאחר-מכן ייסוד מבנה מדיני-אדמיניסטרטיווי המושתת על עקרונות גזעניים. השקפת-עולם גזענית קשורה בחיבורים רבים עם האנטישמיות הקודמת לגילגוליה, אך היא גם בעלת היבטים שונים ונבדלים. כל הניסוחים והקטרוניזם האנטישמיים הקודמים לנאציזם מכילים טיפוסים אחדים בולטים: יהודים כמת-כחשים לדת האמת; יהודים כמתמכרים לממון וניצול הזולת; יהודים כיסוד זר המכניס תסיסה ומערער סדרי חברה מסורתיים ועוד. טיעונים אלה, עם כל הרשעות והעוול שבניסוחם ובהטלת דופי בציבור לאומי שלם, הותירו לכאורה ליהודים פתח לשינוי ותיקון דרכיהם. הנאציזם אלוסוציאליזם לעומת זאת תיאר את ההיסטוריה והניגודים המתגלעים בהיות כשלב בהתמודדות מתמדת בין הרוח היהודית והקשר היהודי העולמי החשאי המניע כוחות גלויים ונסתרים שידם בכל מצד אחד, ובין הגזע הארי המוכחר מאידך גיסא, שבזכות עדיפותו הטבעית, מבנה נוף נאה והארמוני וכושד יצירה הגלום בו נועד לשלטון נצחי עלי אדמות. בין היהודים, או היסוד הגזעי היהודי, ובין הארים, נטוש מאבק רצוף ללא פשרות. לפי היטלר, העם היהודי הוא טאו ומתמיד טפיל, מפוזר בקרב העמים, בלתי כשיר לעבודה יצירת וחיים מדיניים משלו. הוא גיוזן על גופם של אחרים ובעת ובעונה אחת חורש מזימות אפלות ככדי להשתלט על סארחיו ומפרנסיו. כתוצאה מהצלחת ומנעם של היהודים יקרס העולם תחתיו וישקע לנצח, כי גם על הטפיל היתודי, לאחר שיכלה את הנוף ממנו הוא שואף את חיוניותו, יקרן הקץ הבלתי נמנע. היא אפוקאליפטיקה זו גזרה גור דין מוות על כלל היהודים. ליהודים לא נותר סיכוי לתיקון, תמורה או חינוך מחדש, כיוון שלפי הגזענות השלילה והסכנה שביהודי גלומים בדמו ובישותו הביולוגית, ולכן ניתן לבער את הסכנה רק עם הכחדתם הפיזית. משמעותו של רעיון מטורף זה: ניתוח לוחות הברית של חברה-אדם ונחיקת הצויזים ההומאניים האלמנטאריים שהיו יסוד מוסד לאנושות המפותחת ונקודת מוצא לכל התרבויות והדתות הנדולות. בהשוואה לחזיה מופרכת שדמם של יהודים מותר ומן הדין לרצוח עם שלם מפני שעצם קיומו הוא סכנה

לאנשות, נראה הקאניבאליזם הפרימיטיבי כמעשה תמים. בכדי להפיק את היהודי מחברת האדם ולהציגו כיצור שמצווה להרגו, הפעילו הנאצים שיטה מתוחכמת של אינדוקטרינאציה. היהודי כונה בשמות של שרצים ומזיקים מתרעבים. אביזרי החסברה, החינוך והתקשורת גויסו כולם למטרה זו. הנאציזם ניסה ליצור נרמנות, לפיהן הסולידאריות ועקרונות חיים חלים רק לגבי בני הגזע העליון. הימלר אמר בין השאר בדבריו על רצח היהודים בנאום לקציני-ס.ס. בכירים בפון, באוקטובר 1943: "...יש לנו הזכות המוסרית וכן החובה כלפי עצמנו לחסל את העם שרצה לחסל אותנו. אולם, אין לנו הזכות להעשיר את עצמנו ולו בפרוזה אחת, בשעון אחד, במארק אחד, בסיגריה אחת. כיוון שאנו מסמדים חידק, אין אנו רוצים בסוף לחלות מתידק זה ולמות... אולם בסך הכל אנו רשאים לומר, שמתוך אהבה לעצמנו מילאנו את התפקיד הקשה הזה ולא נגרם שום נזק בכך לפנימויותנו, לנפשנו ולאופיינו..."¹⁷ והאנס פראנק, המושל הכללי בשטחי פולין הכבושים, אמר בנאום בפני אנשי המפלגה הנאצית, בדצמבר 1941: "...בעיקרון מרחמים אנו רק על בני העם הגרמני, וזולתם על אף אחד בעולם. האחרים לא ריחמו גם עלינו. כנאציונאליסוציאליסט ותיק אני חייב גם לומר: אם עדת היהודים (Judenappschaf) תעבור את המלחמה ואנו נקריב מיטב דמנו למען המשך קיומה של אירופה, אזי תהיה מלחמה זו רק הצלחה לחצאין. לכן ביחס ליהודים יש לי עקרונות רק ציפיה אחת: שהם ייעלמו."¹⁸

חוקרים אחדים חווו על המתח שהתקיים במדינה הנאצית בין הרעיון והמטרות הגזרות מהרעיון, ובין דרכי ביצוע וסדרי שלטון שהתנהלו במציאות בינלאומית ידועה ובחברה גרמנית בה חוקות היו עדיין השפעות החינוך ההומאני. כמובן ניכר היה גם בנאציזם סער בין הדברים הנכתבים והנאמרים והמעשים בפועל. ואמנם, לא אחת נאלצו להתפשר עם המציאות, לוותר ויתורים זמניים או אף לשוח אורך. כך, למשל, הסתלקו מהתביעה לחזרת דרום טירול, שנכללה בגבולות איטליה, לרייך הגרמני; הגיעו להתייבשות עם פולין של פילסודסקי, למרות העובדה שפולין הייתה בתום מלחמת-העולם שטחים שהגרמנים לא אבו לוותר עליהם; כרתו ברית קוניונקטוראלית עם סטאלין והתקשרו בכרית הדוקה עם היאפאנים, שנחשבו לגחותים לפי כללי התורה הגזענית. כיוצא מכך מניחים, כי רק בנסיבות המיוחדות של משבר כלכלי וחברתי חמור, מלחמה, כניעה והסכמה מצד מרבית העם הגרמני, אדישות והתנכרות של העמים הסובבים והעמים החופשיים, וכן חוסר האונים המוחלט של היהודים, נסוגלים היו הנאצים להוציא לפועל את מייסמם המפלצתי. בהנחה זו מצויה מידה רבה של אמת. יחד עם זאת, מן הראוי לזכור, שלא התתירה ל...פתרון השאלה היהודית" כשאר העניינים בעניינם של היטלר וראשי הנאצים. היטלר היה מוכן להתפשר ולוותר בשורה של עניינים חשובים וגם כאלה שנגעו לתפיסה הגזענית, אך היה עקבי ונחוש החלטה בתחום היהודי. וכך, להוציא נסיגות טאקטיות קצרות-זמן וצעדים שנועדו להסוות את התוכניות או להשהות את המכה לשעה נוחה, הרי במדיניות כלפי היהודים התחולל תהליך של ראדיקאליזאציה מתמדת. עד תום. גם בשלב בו הסתמנה המפלגה הצבאית והנאצים היו זקוקים כדחופות להגברת כוח העבודה האנושי,

על ייחודה ואופיה האוניברסאלי של השואה

נמשך תהליך העקירה של יהודים הרחוקים בכפייה למאמץ המלחמתי ושילוחם למחנות המוות.

ובכן, בלי שנתעלם מהפשעים הנאציים כלפי עמים וקבוצות אוכלוסין, ורציחות המוניות שקדמו למלחמת-העולם השנייה או התרחשו כבר אחרי מלחמה זו, עלינו להבחין היטב בין השואה היהודית ופשעים אחרים כלפי תאגידות, ליהודים לא היה שום קונפליקט לאומי או אחר עם הגרמנים. הצוענים היל קבוצה אסוציאלית, אך לא אויב לפי הגדרת הנאצים, ולא נרצחו כולם ללא אבחנה. ארמנים שהיו מיושבים בערים המרכזיות של תורכיה לא נרצחו ובפני הארמנים היה מפלט של התאסלמות. יהודים לא בלבד שנחסמו בפניהם מוצא כלשהו, אלא גם נוצרים שהוריהם או חורי הוריהם היו יהודים נלכדו כקורבנות הנאצים.

מהותה של השואה היא ברצח שניתנת לו גרשפנקא אידיאולוגית. אידיאו־לוגיה כזאת דחתה אפשרית בהסתמך על האנטישמיות שנתקיימה במשך דורות ויצרה דימוי של יהודי, בו נסתיוו הנאצים. הנאציזם היה אידיאולוגיה גרמנית, היוחסה לרצח ועיקר בצועו היו של גרמנים, אך האחריות לרצח המיליונים נופלת על אירופה כולה, על התרבות האירופית ועל עמי אירופה.

ג.

אם נשווה את החטא שאין לו שיעור כלפי העם היהודי עם פשעים גדולים אחרים של הציביליזאציה האירופית, נמצא שהשואה עוררה רק חד קלוש ולא הוליקה לחשבון־נפש כן ונקב, פשע העבדות או הכיבושים האימפריאליסטיים על-פני היבשות השונות והתירו תחושת אשם עזה, והטראומה שבעקבותיהם ממשיכה להטריד את האדם הלבן. „אותל הדוד תום" או סיפוריו של קופר על שבטי האינדיאנים התולכים-יכלים במלחמה אבודה, זיעזעו את מצפונם של דורות ומילוא תפקיד מתנגד ומעודן רב-ערך.

לעומת זאת אתקשה להצביע על ספרים רבים מסוג זה שנכתבו עליידי לא־יהודים והמתארים את הטראגדיה היהודית בתקופת מלחמת-העולם השנייה.²⁰ וליד ספרים בודדים מהם בוקע קול המצפון, הרי רבים לאין ערוך החיבורים שראו בשנים האחרונות אור בארצות אירופה ובאמריקה, והמנסים להוכיח כי השואה לא התרחשה כלל והיא בבחינת המצאה יהודית, שנועדה להכפיש את שמם הטוב של העם הגרמני והנאציזם. לפני זמן־מה נקלעה לידי חוברת שנכתבה עליידי הייל-ס.ס. בעבר, ושמה „השקר של אישוויץ".²¹ המחבר טוען כי בסתנה אישוויץ לא היו תארי־גאוזים ולא נרצחו בהם בני־אדם. בפרסומת שבשולי החוברת נמסר, כי עד כה הוצאה כבר במאה אלף עותקים בשפות שונות. לאחרונה הופיע בגרמניה בבית-הוצאה מכובד, ספר פרי־עטו של פרופסור באחת האוניברסיטאות, הסוקר את קורותיו של העם הגרמני לכל אורכנו. בקטעים הזעירים בהם עוסק המחבר ברדיפות היהודים ברייך השלישי וב„פתרון הסופי של בעיית היהודים",

נקבע, כי אמיתות רצח היהודים במחנות-המוות לא הוכחה בוודאות.²² לפרסום שגום זכה ספר שחובר על-ידי פרופסור באוניברסיטה אמריקנית, מומחה לאלקטרוניקה, שבחור היסטוריון חובב כינה את שואת יהודי אירופה, התרמית של המאה העשרים.²³ פרופסור לספרות מאוניברסיטת ליון, היושב בארץ ממנה שולחו יהודים ולא-יהודים רבים לאושוויץ, טוען במאמר שפירסם בעתון היומי „לה מזגד“, כי על סמך הוכחות טכנולוגיות, הסתבר לו, כי לא ניתן היה להשתמש בציקלון ב־להמתה שיטתית של אנשים במחנות-המוות, ולכן אין אמת בעדויות ובעדויות על תאיי-הגאזים והרצח ההמוני.²⁴ מניתי כאן רק חיבורים אחדים, מתוך גל מתגבר, שעברו תחת ידי בשנה האחרונה, וכפי שאנו רואים, טוענים מחבריהם, הכללים גם אנשי תקווילה האקדמית, לאובייקטיביות ודיוק מדעי.

הכמות העצומה של תיעוד מקורי והעדויות, הן של נאצים שעסקו במלאכת הרצח והן של ניצולים מהמחנות, וכן חומר משפטי רב, מספקים תמונה מלאה של תהליך הרצח ומאפשרים לשחזר את קורותיו של מחנה אושוויץ-בירקנאו כמעט מדי יום ביומו ולמנות אחד לאחד את המשלוחים של בני-אדם שהובלו רובם ככולם ישר למתקני-ההמתה, ודאי, עצם החובה להדוף את השקרים הציניים המדהימים לקוחה כאילו ממחזה האבסורד. אולם הנסיון של המאה שלנו מוכיח, כי לא ניתן לסמוך על התכונה האנושית והאמת הגלויה לעין, כאשר מדובר בעלילות ודון כלפי היהודים. עוד קודם למלחמת-העולם הראשונה וההפיכות הדינאמיות שהתחוללו בארצות אירופה בעקבותיהן, נרקם בידי המיסטרה החשאית וקנאים אנטישמים ברוסיה הצארית הוויף של „פרוטוקולים של זקני ציון“. לשוא בדקו והוכיחו אנשי רצון טוב ש„הפרוטוקולים“ אינם אלא התקפה זריזה של קונטרס שנתחבר בצרפת בימי נאפוליון השלישי. ה„פרוטוקולים“ שהתפשטו מרוסיה לעבר ארצות אירופה התעצמו למיתוס, תורגמו למרבית השפות בהן מופיעה המלה המודפסת, הסבו נזק לא ישוער לעם היהודי ורוחם הרצה עדיון מרחפת בעולמנו.²⁵ היהודים כינו את ה„פרוטוקולים“ בזמנם „התרמית של המאה“; אך הם לא הצלו כלל על דעתם בדמיונות השחורים ביותר שעשרות שנים אחרי רצח מיליוני יהודים באירופה, במסגרת הנסיון של הכתדה פיזית מוחלטת של העם היהודי, ייכתב ספר שאף שמו יהיה „תרמית המאה העשרים“ וכונתו להכחיש את האמת המחרידה של המאה. אלו ויול, סופר-ניצול, שחויית אושוויץ היא במרכזו עלטו, כתב לא מכבר בכאב ובמרויחות על הכישר והכוב השוררים בעולם, בו הניצולים נאלצים להתדפק על סער בת רבים ולזעוק כי אמנם אמת היא שקרוביהם ובני עמם נרצחו ואינם.

לכאורה ניתן להבין על יסוס מה נאצים מועדים וחוגים ניאונאציים משתדלים לטהר את השרץ. מחנות-המוות ומחנות-הריכוז הם תזכורת מאיימת, וכל עוד בהירה האמת, ספק אם יעלה בידי יורשי הנאצים לרכוש במקום מן המקומות את אמונם של התמונים. לכן טשטוש העקבות ועמעום האמת צריכים לשלם את הדרך לר־האביליטאציה של היטלר החייתית הנאצית והפאשיזם.

יותר גם להגיה, שצעירים נבוכים רבים בעולם רווי אי-יציאות ואימה בימינו, נאחזים בספק המטיל סימן שאלה באשר לפשע בעל ממדים דמיוניים, המצטייר

על ייתודה ואופיה האוניברסאלי של השואה

כהתפרצות בלתי מובנת ובלתי הגיונית, מערער בטחון ויציבות. אף-על-פי-כן, העובדה שיש מקום להדירת הספק מלכתה שבמרבית ארצות אירופה עברו על השואה בשתיקה ודחיקה מידיעתם וחינוכם של הצעירים. לרגל העובדה בה אני עוסק, הזדמן לי לפני ומן-מה לעיין בשורה של ספרים אנגליים בטיסיום שנושאים הוא היסטוריה כוללת של המאות התשע-עשרה והעשרים. רובם של ספרים אלה משמשים כספרי-לימוד באוניברסיטאות וכמיתות הגבוהות בבתי-הספר התיכוניים באנגליה ובארצות דוברות אנגלית. בדרך כלל לא מצוי בספרים אלה קטע נפרד על גורלם של יהודים תחת שלטון היטלר ובמלחמת-העולם השנייה, אלא היהודים נכללים ברשימה ארוכה למדי של עמים וקבוצות איכלוסין שנרדפו, דוכאו וסבלו אבידות. ואילו באותם הספרים המועטים שכן מדובר במשפטים ספורים על הריגה המונית של יהודים, לא צוין כלל החיבור שבין האידאולוגיה הנאצית, תוכנית הפתרון הסופי, הסרט „שואה“, הפקה טלוויזיונית רדודה מבחינת משקלה העיוני או האמנותי, עורר גלים של התרגשות ועצוז אצל העוסקים בגרמניה ובארצות אחרות. מחברים גרמנים אחדים ציינו בחיוב את זהר הרחב שנתלוות לסרט, אך עם זאת שאלו כיצד זה ייתכן שנדרש היה סרט מסוג זה כדי לגלות את האמת לעיני הצופים הצעירים.

מאלפת העובדה שהסלפנים ומכחישי האמת על השואה טוענים כי לא במקרה נאמר שמחנות-ההשמדה הוקמו בשטח שהוא היום בתחומי הגוש המזרחי. היהודים והקומוניסטים בעצה אחת המציאו את אגדת מחנות-המוות ואף הציבו מיתקנים אלה לאחר המלחמה. כל כרידעת ידע שהגיוני יותר לדבר על קונפליקט כמעט פרמאננטי בין העם היהודי וארצות קומוניסטיות אחרי מלחמת-העולם השנייה מאשר על קבוצה שהם מנהלים ביחד. יתר על כן, המבקר כיום בשטח אושוויץ-בירקנאו, מוזיאון פולני ממלכתי, מוצא כי בתדריך הניתן לכל מסייר, מדובר על מיליוני נרצחו בגאזים באושוויץ, אך לא מוטבר שכי-90% ויותר מאותם אנשים היו יהודים שהובאו למקום ונרצחו בו רק מפני שהיו יהודים. במשך השנים יחדו באושוויץ ביתנים לאומיים לקורבנות מבני העמים והארצות מתוכם נשלחו תאסירים למחנה הריכוז והמוות. רק ביתן יהודי כזה, עד לזמן האחרון ממש, לא נפתח בשטח המחנה לישעבר. הסובייטים, הפולנים, הציכים, ההונגרים, נהגים לכלול את היהודים במניין הקורבנות של ארצם בזמן המלחמה, ועל-פי רוב אינם מוצאים לנכון להזכיר את מוצאם ואת הסיבה לסותם.

הכללת היהודים ברשימה ארוכה של נרדפים לאורך העתים ובתקופת השלטון הנאצי, כמו העלמת העובדה שהנרדפים והנרצחים היו בעיקר יהודים, מסייעת למלאכת מחיקת תאחריות של עמי אירופה.

סיפר לי איש חינוך מהאוניברסיטה העברית, שהשתתף בגרמניה בכינוס עיוני שעסק בשיטות תכנה של ספרי-לימוד להיסטוריה, שהושמעה שם טענה כי מיותר הוא להזכיר בספרים אלה את השואה היהודית. השואה — לפי טענה זו — מעוות אחד הגילויים של בעיית המיעוטים בקרב עמי הרוב החזקים. ואם זהו שורש הבעיה, אין טעם להציג בפני התלמידים בימינו התרחשות שאירעה לפני עשרות בשנים, בעיצומה של מלחמה נוראה, ומוטב להתרכז במיעוטים המצויים כיום בגרמניה בדמות עובדי חוץ (Gastarbeiter) מזרח, טורקיה או יוגוסלביה.

בשיחה שקיימתי עם היסטוריון לא-יהודי, בעל שאר-רות, שכנותו מעידה שמשוחרר הוא ממשפטים קדומים כלפי היהודים, העיר לי איש שיחי כי השאיפה להימצא במרכז תשומת-הלב הכללית והרצון לפרוש מן הציבור האנטי-הכללי ולהבליט החריג השונת, זוהי חולשה יהודית מתכדת, שהיא בעזריהם של היהודים. אמרתי לו לאיש, כי אמנם ייתכן שכווהי אמנם נטייתם של היהודים, או שמא נטיה זו עצמה היא פרעל יוצא של המציאות, אך עובדה היא שאין להכחישה, כי קיים ייחוד בגורל יהודי; וייחוד זה אינו נובע אך ורק או בעיקר מבחירתם ורצונם של היהודים עצמם, אלא שעמי אירופה עשו את היהודים לקורבן טועד, ומגמה זו באה לשיאה בימי הנאצים ובמלחמת-העולם השנייה, התקופה בה נעשה נסיון למחוק כליל את היהודים מארץ החיים. האם השתיקה וההתעלמות הכללית, בה יהיו שותפים גם היהודים, תועיל ותשנה את מצב היהודים וגורלם בעתיד. אין אני טוען רק בשם ההיסטוריה שאינה אמונה על שיקולים וחשבונות מסוג זה, אלא דעתי שגם מבחינת המודעות הציבורית וראיית העתיד, אסור הרבה. היו תקופות או היו זרמים ביהדות אירופה, ובהקשר זה מן הרין להזכיר רביס מיהודי גרמניה, שאמנם הניחו כי בדרך הצנעת המגיעות והתעלמות מגורמים אנטי-יהודיים פעילים, ניתן יהיה בסופו של דבר לעקור את המשפטים הקדומים של הסביבה ולהבטיח ליהודים שוויון אמיתי בחברה הכללית. ציפיות אלו לא התאמתו, והן התנפצו כליל נוכח נסיון חיים יהודי של בני הדורות האחרונים.

לא רק יחס אומות העולם לשואה הוא רבי-משמעי, גם יחסם של היהודים אל מאורצ זה הוא מורכב. ישנם נתונים ממשיים, עובדות שרישומן העמוק לא בלבד בהיי הפרט והמשפחה אלא בדמותו של העם. היהודים איבדו שליט מבניהם, נעקר מהם חלק שורשי ורבי-חיוניות והם חדלו להיות עם אירופי בעיקרו. בין הכליון והמלחמה וחסימת ישראל העצמאית מפרזים רק שנים אחדות. בתהליך הפוליטי של הכרת האומות בזכות העם היהודי למדינה משלו טבועה ללא ספק גם המוחשיות הטריה עדיין של השואה. גם מלחמת העצמאות, מלחמה שבעיני העולם היתה מעין זינוק התאכזות של מיואשים, אנטי מהתרת מווינים בנשק דל ומיושן כנגד עמי ערב העולשים על צבא סדיר, היתה מבחינות רבות מעשה של עם שגבו אל הקיר. אולי היה זה הכרח פנימי להתנער מתעבר הקרוב, לאגור בטחון ואמונה ולהטכיה לעצמנו כי פועם בנו על-אף הכל רצון חיים, ואולי באה לקצה עקב הטראגדיה הכניעה המלוות את היהודי זה דורות הציפית שכוו עליון או חסד זרים ומידת הצדק השפוכה עלי-ארסות יהיו לנו לסגן ומשיע בעתות מצוקה. לא כאן המקום לניתוח התמורה שחלה בעם היהודי, באופיו ובדרכו, לאחר השואה ובמידה מכרעת כתוצאה מהשואה. ברור הוא שהיהודי הן בישראל והן בתפוצות לא חזר לסורו, שבתגובותיו ובמעשיו יש מעין קריאת תגר, חשדנות וערנות מתודדים, חוש נוסף של כוננות וחדת תמיד. על עמי העולם לדעת כי פני היהודי בימינו עוצבו על-ידי העבר הרחוק והעבר הקרוב. מאזן יחסים תקין, הבנה, אמתן הדדי, אלה כנראה עשויים להיווצר רק כתוצאה של תהליך ממושך והתגברות על מישקעי העבר. השואה אינה מאורצ שחם במועד מסוים כשם שתמה המלחמה. שורשי השואה הם בעבר והוא יצר מציאות של

חרדות כלפי העתיד. משום כך לא נוכל לסגור דף בלי להביט לאחור, כי כדברי המשורר: „אם יכפר עמי לרצחי עמי לא תהי כפרה לעמי“.

נתן רוטנשטריך כותב באחת ממסותיו בספר „על הקיום היהודי בזמן תנח“: השואה „היא נקודת שיא של דחיה טוטאלית על-ידי הסביבה שבה חיו היהודים. ודאי שאפשר לראות את השואה כשיא של שלשלת רדיפות שנרדפו היהודים מצד אומות העולם; אולם אפילו כך, לא נוכל להתעלם מן העובדה כי השואה היא סוג רדיפת מיוחד, ושונתה בין הרדיפות היא שונת איכותית ממש. יסודה של השואה והגורמים המחוללים אותה לא היו ביחס המסורתי ליהודים, דהיינו בגירסת היהודים עומדים בניגוד אל הדת השלטת של הסביבה או אל התרבות של הסביבה. השואה דחקה את היהודים מחוץ לגבולות האנושות ונתנה בהם כאילו היו חומר או חומר אורגני. לא זו בלבד שהיהודים נתפסו כגזע נחות, אלא הם נתפסו כביכול שלא בגדר בני-האדם“²⁶.

לעתים אומרים בעדק שהשואה, קרוב לשלושים וחמש שנים אחרי שתמה, מעמידה בפנינו סימני שאלה מרובים ועדיין מהווה פְּנוֹקֵן בלתי נתפס. אין לומר כי הזמן מקרב אותנו להבנה רבה יותר. בדין להבדיל בין העובדות אותן אנו יודעים היטב, מ'י, כיצד, היכן ובאילו נסיבות רצח; ובין הבלתי ידוע והבלתי מובן — איך יכלו אנשים להעלות רעיון כזה ולבצע את הפשע, איך יכול היה עם לתת לו יד ולהשלים עמו, איך יכלו עמים רבים להמשיך את חייהם כרגיל בעיצומו של הפשע ואיך רבים כלי-כך מבני עמים שונים שיתפו פעולה ברצח?

תופעה אחת נהירה במכלול זה של תמיהות וחודה מכון כלפי האומות. כאמור, אין ספק שהשואה לא תתואר ללא אנטישמיות שקיננה דורות בחברה ובתרבות של אירופה. בניגול הנאצי האנטישמיות הלמה באכזריות ללא תקדים ביהודים, אך היא היתה בעת ובעונה אחת גם חלק של סיסטמה, שיטה אידיאולוגית של התנשאות פאגאנית והשפלה ודיכוי עמים. הטיפול של אפליה ושנאה במשך מאות בשנים מצד הכנסייה ועמים בשלבי התפתחותם השונים, הצמיחה פרי באושים שפגע ביסודות האמונה של הכנסייה עצמה ועירערה זכות קיומן של חטיבות באוכלוסייתם של עמים ושוויזון במשפחת האומות.

ולסיכום, השואה נבדלת מתפשעים הדומים לה ומהווה מאורע חסר תקדים בתולדות ישראל ובקורות העמים מהטעמים הבאים:

א. השואה הוא רצח עם, או נסיון לרצח מוחלט של עם מטעמים „אידיא“ לוגיים, היינו על-ידי רצח עם אמרו לגאול את האנושות ולתבטיח מעמד עליון לגזע ת, אר"י, ובייחוד לגרמנים.

ב. השואה לא היתה התפרצות חריפה מית אלא היא מעוגנת באנטישמיות עתיקה יומין. הנאציזם, מחולל השואה, הרבס, אך האנטישמיות בתור מוליד האפליה, הרדיפות והאסון קיימת גם כיום באופן גלוי ובאורח מסוהה.

ג. השואה לא היתה הרג שהתבצע במערבולת של זעם ותודע-ובתו. הדרך לרצח הוכללה בשלבי רדיפות סחריפים בהתמדה, והיא תוכננה בקפדנות והתבצעה

תוך שיחוף של מנגנון ביורוקראטי הטכניקה המודרנית. העולם היה עד לרדיפות ודיע על הרצח, ולבסוף גם על הרצח הטוטאלי. כמעט לא נעשה דבר כדי לסייע לגרדפים, להציל או לשים קץ להרג. בשלהי מלחמת-העולם הראשונה הופיע נשק קטלני – הגאזים. לקראת מלחמת-העולם השנייה, הצפויה, נעשו הכנות להגנה התקפה במקרה של שימוש בגאזים. בסיכומו של דבר, השתמשו בנשק זה כמעט אך ורק נגד היהודים הסרייהמנן שלא היו צד במלחמה.

ד. טשטש ייחוד השואה, או אינטגרציה במנין ארוך של פשעים, גם אם נעשים מתוך רצון טוב, עוזרים לסילוף התמונה ההיסטורית ועולים לתולך לחייאת האידיאולוגיה הרצתנית. לפיכך, הבנת הייחוד וזכירתו הם הדרך לחיסון בפני הפשע.

הערות

1. *Totalitarianism*, edited with an introduction by Carl J. Friedrich. New-York (1964), p. 78.
2. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland and New-York (1966), p. 466.
3. *Totalitarianism*, *ibid.*, p. 47.
4. *The Origins of Totalitarianism*, *ibid.* pp. 463-464.
5. *Totalitarianism*, *ibid.*, p. 47.
6. Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche: Die Action française, Der italienische Faschismus, Der Nationalsozialismus*, München, 1963; Ernst Nolte, *Die faschistischen Bewegungen* (München, 1966).
7. A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, 1965, pp. 98-99.
8. Esmonde M. Robertson (ed.), *The Origins of the Second World War* (London and Basingstoke, 1972), p. 128.
9. ראה נוסח ההחלטה שנתקבלה בעצרת הכללית של האומות המאוחדות בדצמבר 1948, *The Jewish Yearbook of International Law*, Jerusalem, 1948, pp. 300-304.
10. *The Jewish Yearbook*, *ibid.*, p. 300.
11. גם שלטונות פולין נהגו במשך שנים לציין בעצרת רשמית ב־19 באפריל את יום טרד הגיטו של יהודי וארשה. אולם ציין זה נשא אופי פוליטי פנימי בעיקרו ולא הוקדש לשואת העם היהודי בכלל בתקופת השלטון הנאצי.
12. Robert Jay Lifton, *History and Human Survival*, (1971), pp. 19-20, 195-207.

13. Saul Friedländer, *Some Aspects of the Historical Significance of the Holocaust*, Jerusalem, 1977, p. 7.
14. Meir Michaelis, *Mussolini and the Jews, German-Italian Relations and the Jewish Question in Italy, 1922-1945*, London, Oxford, 1978.
15. *Der Nationalsozialismus, Dokumente 1933-1945*, Herausgegeben und Kommentiert von Walther Hofer (Frankfurt am Main, 1967), p. 268.
16. ראה, למשל, בעניין זה את זכרונותיו של שאר, שהיה מקורב אישית להיטלר ושימש כשר החינוך בשנות המלחמה:
Albert Sperr, *Inside the Third Reich*, London (1971), pp. 49-50.
17. תיאור תפיסה זו נמצא בפרקים שונים של "Mein Kampf" ובמיוחד בספר: A. Hitler, *Hitlers Zweites Buch, Ein Dokument aus den Jahr 1928*, Stuttgart, 1961, pp. 220-223.
בעברית ראה הקטע בהשפעה בתיעוד, מבחר העודדת על חרבן יהדות גרמניה ואסטרייה, פולין ובירת-המועצות, בעריכת י. איד, י. גוטמן, א. מרגליות, ירושלים תשל"ח, ע"ע 34-36.
18. תעודות נירנברג, PS-1919
19. תעודות נירנברג, PS-2233
20. בין אותם המועטים שראויים לציון The Wall של הייטי.
21. Thies Christophersen, *Die Auschwitz Lüge, ein Erlebnisbericht*, מהדורות רבות.
22. Heimit Diwalds, *Geschichte der Deutschen*, Berlin, 1978.
ספר זה הופיע בתוצאה החשובה Propyläon Verlag שהיא עתה בבעלותו של אקסל שפרינגר. בעקבות הופעת הספר התשרר ויכוח חריף בגרמניה ועבודותיו וניסוחיו של דיוואלדס נוקרו קשות על-ידי אישים שונים והעתונות. כתוצאה מהתגובות החריפות הופיעה מהדורה מחוקקת, בה שנוג 3 צמדדים מתוך 760 (בנוסף הראשון הופצו 65,000 עותקים). בטקסט הישן נאמר:
"Während des Krieges war unter dem Ausdruck 'Gesamtlösung' oder 'Endlösung' zunächst zu verstehen: Da eine Auswanderung nicht mehr möglich war, sollten alle Juden in den Osten evakuiert, aus Zentraleuropa herausgelöst, von der deutschen Bevölkerung abge-sondert und in neuen Gettos zusammengefasst werden. Diesen Plan umriss der Chef des Reichssicherheitshauptamtes Reinhard Heydrich am 24. Juni 1940. Was sich in den folgenden Jahren tatsächlich abgespielt hat, ist trotz aller Literatur in zentralen Fragen noch immer ungeklärt..."
בנוסף החדש המתוקן נכתב:
"An der Tatsache der systematischen Vernichtung der Juden, und zwar ohne jeden Zusammenhang mit Kriegsnöwendigkeiten und sogar im Widerspruch zu den Nöwendigkeiten der Front, ist nichts stritting. Anders steht es mit dem Gesamthintergrund, den aus-lösenden Motiven für den Umschlag des ursprünglichen Konzepts einer forcierten Auswanderung der Juden über ihre gewaltsame Austreibung bis hin zur systematischen Ermordung des ganzen Volkes, den verschiedenartigen Problemen der jüdischen Bevölkerung

in den einzelnen Ländern sowie der Verflechtung mit ausländischen Interessen und Bemühungen, Rettungsversuchen und Widerständen dagegen. Deshalb ist das, was sich im Zusammenhang mit jenem Plan der 'Endlösung' samt all seinen vielfachen Verzweigungen zwischen den Jahren 1941 und 1945 tatsächlich abgespielt hat, trotz aller Literatur in zentralen Fragen der Zuständigkeiten, Verantwortlichkeiten und Entscheidungsbefugnisse noch immer ungeklärt.'

ראה בעניין זה:

Der Spiegel, Nr. 15/1979; *Basler Zeitung*, Nr. 156, 7.7.1979.

23. Arthur R. Butz, *The Hoax of the Twentieth Century* (Los Angeles, Calif., 1977).
24. *Le Monde*, 29 décembre 1978.
25. על ה"פרוטוקולים של זקני ציון", סקירותיהם ודרך התפשטותם, ראה בספר: נורמן טהון, *הפחד לרצח עם* (תל-אביב, 1972).
26. נתן רוטנשטרייך, *על הקיום היהודי בזמן הזה*, סרתיביה ותל-אביב (תשל"ב — 1972), ע"פ 111-112.

IN THIS ISSUE

Documentation

At the end of the war, in 1945, Feivel Podonski (Podéh) recovered the history of the Hashomer Hatzair cell at Lodz, which existed to the end of the Ghetto in that city in 1944. As source material he used papers he founded in the empty Ghetto. When the Ghetto was set up a factitious sensation of Jewish life was created and this flourished and was strengthened when a kind of farm was erected in the Maryshin suburb, where (members of) the youth movements, including Hashomer Hatzair, got their training. This chapter ended early in 1941 when Rumkowski, the head of the Ghetto, demanded that the youth movements put work squads at his disposal.

Ilana Weinreb-Levron spent the years of German occupation in the "Arian" part of Warsaw with false papers. She volunteered at the time of the Polish rebellion in August 1944 and kept a diary, in which you can sense the atmosphere that prevailed in the units of the "Armia Krajowa" (Official Polish Underground), when a Jewish girl had to conceal her identity, even in the days of rebellion against the Nazis.

Articles

Dan Mikhman tries to clarify the word of "Rescue during the Holocaust". Notions are blurred but he tries to distinguish between help and rescue; between material aid extended to Jews wherever they lived: Nursery food or other objects and rescue operations, i.e. transfer of as many people as possible to places of relative safety. He distinguishes between 5 stages of rescue operations: A) The period of the shock, when the Nazis came to power in 1933; B) The relative quiet which contributed down to the Cristal night and the annexation of Austria in 1938; C) To the outbreak of the war; D) From the beginning of the war to the decision on the "Final Solution"; E) The period of extermination. The author shows the way how to arrive at investigation of the cause that led to this situation.

It seems that the Holocaust was a peculiar and universal (ubiquitous) phenomenon, which needs no further proof because of its overwhelming size and the central place it occupies - but it seems that it is not so. Israel Gutman quotes philosophers of our generation, who try to classify Nazidom as just one of the ordinary regimes or forces of rule. Even those, who judge things more severely and classify the Holocaust as a form of "genocide", do not regard it as something entirely outside human behaviour. They try to argue, that similar things have happened in the past: to Armenians, Gypsies, on American Indiana, Biafrans - or at Hiroshima. But there are worse: those who deny the fact of the Holocaust; and this concept is spreading: "Systematic extermination simply did not occur"... There was a war with a lot of suffering and people were killed on all fronts... The author tries to explain what was peculiar to the Holocaust: It was murder on an unprecedented scale hallowed by an ideology; and the Germans conceived and planned it. They also were the main perpetrators.